

15-18 March

DiXiT Initial Training Network

**Blind Spots of Digital Editions:
The Case of Huge Text Corpora in Philosophy,
Theology and the History of Sciences.**

Andreas Speer (Cologne)

What I will do ...

- 1. The aim of this talk**
- 2. What makes “scientific” text corpora special?**
- 3. What are the overall problems with digital editions of „scientific“ texts?**
- 4. Four case studies**
- 5. What has to be done?**

What I will do ...

- 1. The aim of this talk**
- 2. What makes “scientific” text corpora special?**
- 3. What are the overall problems with digital editions of „scientific“ texts?**
- 4. Four case studies**
- 5. What has to be done?**

a significant blind spot of digital editions:

- a specific genre of critical editions, which has not been properly in the focus of digital editions yet
- why are there no digital editions proper in this highly innovative field of medieval philology

What I will do ...

1. The aim of this talk
2. **What makes “scientific” text corpora special?**
3. What are the overall problems with digital editions of „scientific“ texts?
4. Four case studies
5. What has to be done?

- what are scientific texts?
 - philosophy = episteme / science
 - theology = first philosophy / science
- huge in size and with regard to their transmission („smart big data“)
 - Corpus Aristotelicum
 - Peter Lombard's Sentences
 - Ptolemaios: Almagest & Tetrabiblos
 - the Galenic medical treatises

- the specific character of scientific texts:
 - scientific texts are seeking stability
 - concerning terminology
 - for the sake of the argument
- the expectations of the readers / users:
 - reliability, readability, accessibility
 - meeting with the scientific lingua franca

Excursus: who uses critical editions?

- the many levels to use a critical editions
- who are the main readers of my edition?
 - a **philosopher** is just interested in the argument, not in orthography, etc.
 - a **philologist** goes for the linguistic and grammatical specificities
 - a **historian** is interested in the many layers of transmission
- who pays for my critical edition

What I will do ...

1. The aim of this talk
2. What makes “scientific” text corpora special?
- 3. What are the overall problems with digital editions of „scientific“ texts?**
4. Four case studies
5. What has to be done?

- the size of a text / a text corpus
- the complexity of the transmission
- the specific goal of the edition
- the (limited) budget
- missing digital tools

What I will do ...

1. The aim of this talk
2. What makes “scientific” text corpora special?
3. What are the overall problems with digital editions of „scientific“ texts?
- 4. Four case studies**
5. What has to be done?

a) Aristoteles latinus, Metaphysica

-> number and complexity

five Latin translations of Aristotle's Metaphysics:

- Translation Iacobi ('Vetustissima')
- Translatio Composita ('Vetus')
- Translatio Anonyma ('Media')
- Translatio Scoti ('Metaphysica Nova') -> Arabic-Latin
- **Recensio et Translatio Guillelmi de Moerbeka**
(**'Moerbekana'**)

the 'Moerbekana':

- length of fol.: 80-110 (average size)
- number of ms.: more than 200 (202 +2 lost + 10 fragments)
- two Parisian exemplar (one is lost!) with 23 peciae
- 27 early editions (15th / 16th century)
- Moerbeke's Greek exemplar (Vindobon., phil. Gr. 100) + a lost additional Greek source

Moerbeke's philological work:

- he started revising the 'Media', then he moved to a new translation
- there are two redactions of the translation

	Transl. Anon. (A)	Recensio Guillelmi (RG)		Transl. Guill. (TG)
		r	Gr	Gt
ἀλλὰ	sed <i>pass.</i> , uerum 35, at 12, et 9, nisi 4, tamen 2; quia, cum, quod, quodsi 1	sed <i>pass.</i> , uerum 16, et 5, at 2, nisi 2, tamen 1, quia 1	SED 41 nisi 1	SED 170
ἀλλὰ μὴν	sed <i>pass.</i> , atqui 3; sed quidem, at quidem, sed etiam	sed 3	AT UERO 49 quin in uno 1	AT UERO 21
ἄν c. opt.	om. <i>pass.</i> , quidem 3, si raro; ergo, igitur, forsan 1	quidem 1	UTIQUE 154	UTIQUE 90
ὅς ἄν	qui 9	—	QUICUMQUE 8	QUICUMQUE 2
γάρ	enim 850, nam 320, namque 170, etenim 15, autem 7, quia 3; et, quoque, quidem raro	enim 760, nam 207, namque 130, etenim 4, quia 3	ENIM 123 nam 2, etenim 2	ENIM 382 etenim, autem 1
δέ	uero 960, autem 650, om. 275, et 225, sed 185, enim 16, quoque 12, etiam 8, tamen 6, uerum 6, -que 6, quidem 4; at tamen, at, ergo, nam, namque raro	autem, uero <i>pass.</i> , om. 100, et 50, sed 30, quoque 5, etiam 2, -que 2, enim 2; quidem, at tamen 1	AUTEM 477 uero 19, om. 5, et 5, sed 1	AUTEM 615 om. 7, uero 4, sed 2, tamen 1
ἤ	om. 90, autem 20, uero 15, et 14, igitur 7, sed 5, etiam 3, -que 2; quidem, uerum, ergo, quare, quoque, enim 1	igitur 7, autem 4, et 2, om. raro	ITAQUE 78 igitur 8, utique 5, etiam 4; autem, quidem 1	ITAQUE 35 utique 13, om. 3, autem 2
διό	quapropter 60, propter quod 26, unde 15, quare 13, ideoque 1	quapropter 45, propter quod 25, unde 10, quare 9, ideoque 1	PROPTER QUOD 14 quare 1, quapropter 1	PROPTER QUOD 17
ἔτι	amplius 235, adhuc 3, quare 1	amplius 170, adhuc 3	ADHUC 28 amplius 2	ADHUC 73 amplius 5
καίτοι	et 15, et etiam 8, etiam 4, cum 3, etenim 3, enim 2, et tamen 1; at tamen, sed, et equidem, quidem, itaque, uerum et, quia, -que raro	et 3, sed 2; et etiam 1, et tamen 1, enim 1	QUAMUIS 19 equidem 7, et quidem 3, et etiam 2	QUAMUIS 9 equidem 1
οἷον	ut 390, uelut 8, uelut 6, quasi 5, tamquam 5, qualiter 1, quemadmodum 1	ut 335, uelut 5, uelut 5, quasi 2; qualiter, quemad- modum, tamquam 1	PUTA 32 UT PUTA 9 ut 7, uelut 2	PUTA 53 UT PUTA 2 ut 8, uelut 8
οὐδέ	nec 220, neque 10, non 15; et non, non enim, nichil 1	nec 175, neque 10, non 10	NEQUE 36 nec 5	NEQUE 87
αὐτός	is 228, ipse 64, idem 45, hic 15, is ipse 3, ille 3	ipse <i>semper</i> , is 30, idem 6, ille 2; hic, is ipse 1	IPSE <i>passim</i> hic 2	IPSE 310
ἕτερος	diuersus 215, alius 85, alter 50	diuersus 75, alius 75, alter 35	ALTER 105 alius 3	ALTER 77 alius 17
ἄτοπος	inconueniens 14, absurdus 14, impossibilis 4	inconueniens 8, absurdus 6	INCONUE- NIENS 4	INCONUE- NIENS 13
εἰκός	conueniens 4, iustum 1	conueniens 2	UERISIMILE 3	
ἐνεκα	causa 44, gratia 1	causa 27, gratia 1	GRATIA 13	GRATIA 8
δῆλον	palam 125, manifestum 15	palam 108, manifestum 13	PALAM 3 manifestum 2	PALAM 44
φανερὸν	palam 73, manifestum 13	palam 65, manifestum 11	MANI- FESTUM 2	MANIFESTUM 14, palam 2

A = Translatio Anonyma; Lib. I-X XII-XIV

RG = Recensio Guillelmi; Lib. I-X XII-XIII.41 (1076b9)

r = RG identisch mit A; Gr = RG verschieden von A

TG = Translatio Guillelmi; Lib. XI XIII.42-XIV

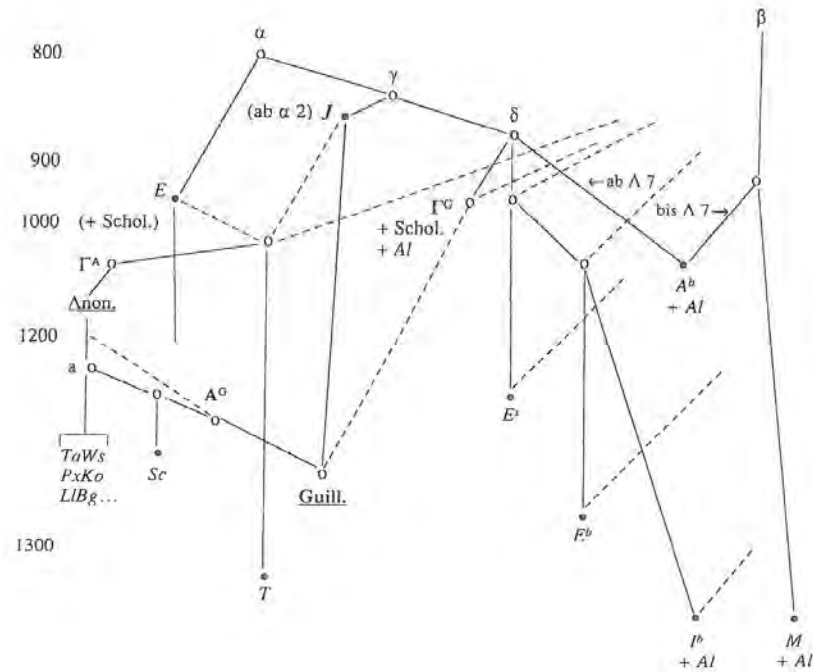
Anhang: Stemmata

1. Schema der stemmatischen Beziehungen zwischen der Translatio Anonymi, der Recensio et Translatio Guillelmi und der griechischen Überlieferung.

J = Vindob. phil. gr. 100 (inc. α 2 994a6) *EE^hE^v* cf. Dritter Teil I *Al* = Alex. (E *N* = Ps. *Al*) *T* = Vat. gr. 236 (cf. A.L. XXV 2, p. LXII-LXVII) *Γ^h* = die griechische Quelle der Translatio Anonymi (cf. A.L. XXV 2, ibid.) *Γ^g* = griechische Zusatzquelle Wilhelms *Schol.* = 'Theophrast-Scholion'. cf. Fünfter Teil IV

Anon. = Translatio Anonymi *Sc* = Pis. S. Cath. 11 *TaWsPxKolBg...* cf. A.L. XXV 2, p. XXXIV-LII; *a* = Archetyp der Anonymi-Überlieferung, cf. ibid. *A^g* = Das der Recensio Guillelmi (I-X XII-XIII.41) zugrunde liegende Anonymi-Exemplar

Guill. = Recensio et Translatio Guillelmi. In diesem Schema wird nicht zwischen diesen beiden Komponenten des Textes unterschieden, ebensowenig wie zwischen der ersten und der zweiten Redaktion.

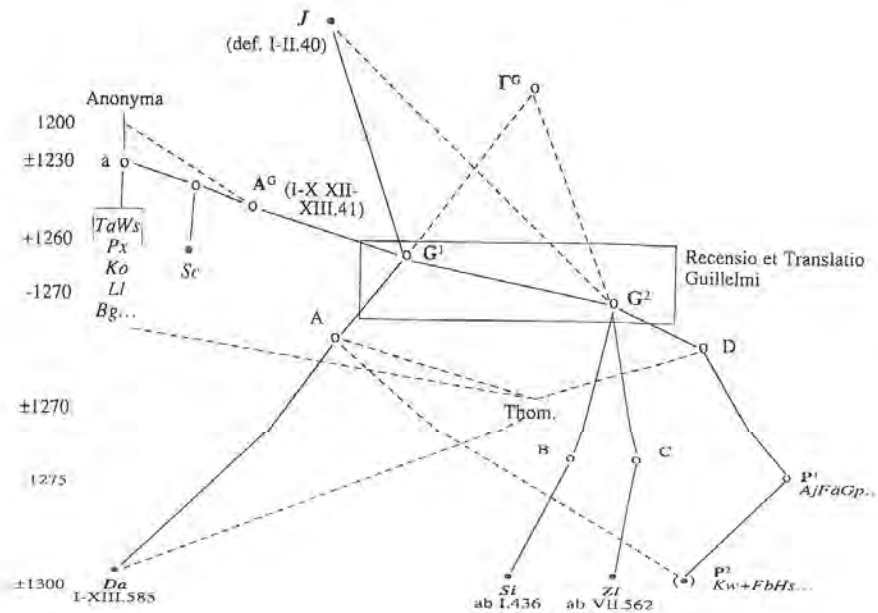
2. Schemata der stemmatischen Beziehungen zwischen den Haupttextzeugen der *Recensio et Translatio Guillelmi*.

In den folgenden Schemata werden die beiden Pariser exemplaria P^1 und P^2 nur als solche aufgeführt; zu den stemmatischen Relationen der verschiedenen Gruppen untereinander und der Handschriften, die sie innerhalb der einzelnen Pecien repräsentieren, vgl. Zweiter Teil III 5.

Im übrigen werden nur die Einzelhandschriften *Da Si Zl* (Zl^F) *Op Id Ry* aufgeführt, insoweit sie einen von P^1 unabhängigen Text überliefern. Aber auch mit dieser Einschränkung sind die stemmatischen Beziehungen zu kompliziert, um sie in einem einzigen Schema darzustellen. Es wird daher zunächst ein allgemeines Schema vorangestellt, das den gesamten Text umfaßt, aber in dem nur *Da Si Zl* berücksichtigt sind. In dieses Schema werden auch die von Thomas im Kommentar zur Metaphysik (= Thom.) benutzten Texte eingezeichnet (vgl. oben, Vierter Teil, III 4).

Anschließend werden in der Abfolge des Textes vier Teilschemata aufgeführt, in denen auch die Handschriften *Op Id Ry*, sowie Zl^F eingezeichnet sind.

Da = cod. Vatic. Pal. lat. 1060 *Id* = Intic. Capit. 16 *Op* = Patav. Univ. 453 *Si* = Scorial. monast. f. II. 1 *Zl* = Venetus Marc. 1639 (Zl^F = Korrekturlesarten von *Zl*) P^1 / P^2 = früheres / späteres Pariser exemplar G^1 / G^2 = erste / zweite Redaktion der *Recensio et Translatio Guillelmi*. A B C D = Die vier Überlieferungswege. Zu den übrigen Sigeln vgl. oben.

METHAPHISICE ARISTOTILIS

LIBER PRIMUS

[1] Omnes homines natura scire desiderant. Signum autem 980a21
est sensuum dilectio ; preter enim et utilitatem propter se ipsos
5 diliguntur, et maxime aliorum qui est per oculos. Non enim
solum ut agamus sed et nichil agere DEBENTES ipsum uidere 980a25
pre omnibus ut dicam aliis ELIGIMUS. Causa autem est QUIA
hic maxime sensuum cognoscere nos facit et multas differentias
demonstrat. Animalia ¶quidem igitur¶ natura sensum habentia
10 fiunt, ex sensu AUTEM ¶quibusdam quidem¶ IPSORUM memoria
non INFIT, quibusdam uero fit. Et propter hoc ¶alia quidem¶ 980b21
prudencia sunt, alia uero ¶disciplinabiliora non POTENTIBUS
MEMORARI¶. Prudentia quidem sunt sine ADDISCERE quecumque
sonos audire non POTENTIA sunt, ut APIS et UTIQUE si aliquod
15 ¶aliud genus animalium¶ huiusmodi est ; addiscunt autem que- 980b25
cumque CUM MEMORIA et hunc habent sensum. Alia quidem igitur
ymaginationibus et memoriis uiuunt, experimenti autem
parum participant ; hominum AUTEM genus arte et rationibus.

a : $E(E^b E^s I^b A^b M)$ 1-2 Tit.] ^aom. : ἀριστοτέλους τῶν (om. I^b) μετὰ τὰ φυσικὰ ᾱ (μέγα add. $E^b I^b$, ? E^s) $EE^b E^s I^b$: ἀριστοτέλους τῶν μεταφυσικῶν ᾱ A^b : obsc. M : tit. in codd. ubique grand. litt. cum spirit. et accent.

DaOp P(pecia 1) : $P^{1a} = AjGpNeThUuXa$ $P^{1b} = FäJeUcUjUvXyZz$ $P^2 = Kw + Hs NdSjTo$ 1-2 Tit. scr.] Incipit liber primus methaphisice aristotilis $Xa Uv$: Incipit liber methaph'ce primus aristotilis Gp : Incipit (Hic praem. Ne) liber metha(phisi)ce (-phigice Aj) aristotilis $AjNeUu$: ^(3v)Hic incipit primus liber metha'ce noue translationis Xy : om. cet. : Af. ph'i de greco translatus in lat(i-num) a fratre w. de morbec(reliqua absce.) Cq, v. Praef. I 1 1 : de adnot. in mg. codicum OpFvZl posita, v. Praef. V 1v 9 quidem igitur] ^ainv. Da 10 sensibus P Op² autem — ipsorum] ^aquidem quibusdam horum Da 11 in-] ^aom. DaOp¹, suppl. Op¹ : spat. vac. Uu Uc alia quidem scr. cum UcZz sec.m.FäSj Fz] quidem alia quidem Op P(-UcZz : ^aquidem alia Gp : quidem Fä¹) : ⁽⁶⁾quidem alia animalia Da 12 disciplinabiliora] ⁽⁶⁾posi memorari (13) Da : om. Th non] om. Da 14 apes Da et] ut P^{1b}(/l Fä¹Je¹) pr.m.P² : om. HsNd 15 genus animalium] ^ainv. Op 16 Alia] animalia AjNeUu FäJeZz Sj : obsc. Xy 17 memoria Op autem parum] inv. Da

Reference:

- Aristoteles latinus, Metaphysica, lib. I-XIV. Recensio et Translatio Guillelmo de Moerbeka. Edidit G. Vuillemin-Diem. *Aristoteles latinus*, vol. XXV 3.1 (Praefatio) & vol. XXV 3.2 (Editio textus), Leiden – New York – Köln 1995.

b) Thomas Aquinas, Sententia Libri Ethicorum

-> the pecia / petia-system

- length of fol.: ~ 90 – 150 fol.
- number of ms.: 126 ms., 13th – 15th century of different origin
- codices deperditae (lost codices): at least 50
- 7 medieval editions of summaries
- 20 early printed editions
- two main recensio: recensio Italica – recensio Parisiaca
- the petia-transmission behind the recensio Parisiaca (two exemplars) -> 38 petiae (from each petiae derived a specific transmission / group of manuscripts)

CONSPECTUS
CODICUM EX EXEMPLARI PROXIME PENDENTIU
PROUT CUM PETIIS PRIORIS ALTERIUSVE ORDINIS STANT PARTIENDORUM

PETIAE	Ao	As	Bg ¹	Bg ²	Bo	Bx	Db	Er	Er ¹	Er ²	F	Kr	O	O ¹	P ¹	P ²	P ³	P ⁴	P ⁵	Pd	V	V ¹	V ²	V ³	V ⁴	V ⁵	W	C ¹	P ¹	L.O ¹	P ⁴	Φ ¹		
1.	2	1	2	2	1	2	1	2	2	1	1	2	2	1	2	2	2	1	1	1	2	2	1	2	2	1	2	1	1	1	(1)	13		
2.	2	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	2	1	1	1	1	2	2	2	1	1	1	1	2	2	2	1	1	1	1	2	(2)	17	
3.	1	2	2	2	1	1	1	1	1	2	1	1	2	1	2	2	1	2	1	1	2	1	1	1	1	2	1	1	1	2	(2)	16		
4.	2	1b	1b	2	1b	2	1b	2	1a	1a	2	2	1a	1a	1a	2	1b	2	1b	2	1a	2	2	1a	2	2	1b	1a	2	(1b)	16			
5.	1	2b	2a	2a	2a	2a	1	2a	2a	2a	1	1	1	1	1	1	2a	1	1	2a	2a	1	1	1	2a	2a	2a	1	2a	2	(2b)	14		
6.	2	2	2	1	1	1	2	2	1	2	1	1	2	1	2	1	1	1	1	1	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	(2)	13		
7.	2	1	1	2	1	1	1	1	2	1	2	1	1	1	2	1	2	2	1	2	1	1	1	1	1	2	2	2	2	1	2	(2)	16-7	
8.	1	1	2	2	1	1	2	2	2	1	2	2	2	2	1	1	2	2	1	2	1	1	1	1	2	2	2	2	2	1	2	(2)	12	
9.	2	2	2	2	1	1	1	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	2	2	2	1	1	2	2	2	2	2	1	2	(1)	11	
10.	2	2	1	1	1	1	2	2	1	1	1	2	2	1	2	2	1	1	2	1	1	1	2	2	2	2	2	1	2	1	1	(1)	16	
11.	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	1	2	2	2	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	1	2	(1)	12	
12.	1	2b	1	1	2b	1	2b	1	1	1	1	1	1	2a	2a	1	1	2b	1	2a	1	1	1	2a	2b	1	1	2a	1	2a	(2a)	18-9		
13.	2a	2b	1	1	2b	1	2b	1	1	1	2a	1	1	2a	1	2a	2b	2a	2a	2a	2a	2a	2a	2a	2b	2a	2a	2b	2a	1	2a	(2b)	9	
14.	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	1	1	2	1	1	2	1	2	2	2	1	1	2	2	2	2	1	1	1	1	(1)	13	
15.	1	2	1	1	1	2	2	2	1	1	1	1	2	1	1	2	1	2	1	2	1	1	1	2	2	2	2	1	1	1	1	(2)	18	
16.	2	2	2	1	2	2	1	2	2	2	2	1	1	2	1	1	1	2	2	2	1	1	1	1	1	2	2	2	1	2	1	(2)	13	
17.	2	2	1	2	1	2	2	2	2	1	1	1	1	1	2	1	1	2	2	2	1	1	2	2	2	2	2	2	1	2	1	(1)	14	
18.	2a	2a	2b	2a	2a	1b	2b	2a	1b	1a	1a	2a	1b	1a	2a	1b	2b	1a	2a	1a	1b	2a	2b	1a	1a	1a	1b	1a	2a	2a	(1b)	16		
19.	2a	2a	1	2a	2b	2a	1	1	2b	1	1	2b	1	1	1	1	2b	1	1	1	1	1	2a	1	2b	1	2a	2b	1	2b	(1)	17-8		
20.	1	2a	1	2a	2a	1	2b	2b	2a	2a	1	2b	1	2b	1	2a	2b	2b	1	2a	2a	2a	2b	1	2a	2a	2b	2a	2a	2a	(2b)	8		
21.	1	2b	2a	1	2a	2a	2b	2a	1	1	1	1	1	1	2a	2a	2b	2a	2a	1	1	2a	2b	2b	2a	1	2a	2a	1	2a	(2b)	12		
22.	2	1	2	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	2	2	2	1	1	(1)	21	
23.	1	1	1	1	2	1	1	2	2	1	1	2	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	2	2	2	2	2	(2)	18	
24.	2	1	1	1	2	2	2	2	1	2	2	1	2	2	2	1	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	(17)	6-8	
25.	1	2b	1	1	2a	2a	2b	2a	1	1	1	1	1	2a	1	1	1	2a	2b	2a	2a	1	2b	2b	1	1	1	1	2b	2a	(1)	16		
26.	1	1	2	2	1	1	2	2	1	2	2	1	2	1	1	2	2	1	2	2	2	2	1	1	1	1	1	2	2	2	2	(2)	14	
27.	2	1	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	1	2	2	2	2	1	2	2	2	(2)	5	
28.	1	1	2	2	1	2	2	2	1	1	2	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2	2	1	2	2	1	2	2	(2)	11-12	
29.	1	2	2	1	1	2	1	2	2	2	1	2	2	1	1	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	2	1	2	2	2	2	(1)	11	
30.	1	2	2	1	1	2	1	2	1	1	2	1	1	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	(1)	19	
31.	1	1	2	2	2	2	1	2	1	1	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	(1)	12-13	
32.	2	1	1	1	1	1	1	2	1	2	1	2	2	2	2	2	1	2	1	1	1	1	2	2	2	2	1	1	1	1	2	(1)	17	
33.	1	1	1	1	2	1	2	2	1	1	2	2	2	1	1	2	1	2	1	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	1	1	(1)	17
34.	1	2b	2b	2a	2b	1	2a	1	2a	2a	1	1	1	1	1	2a	1	1	2b	1	1	1	1	2b	2a	2a	2b	2b	1	(2a)	15			
35.	2a	2b	2a	1	2b	1	2b	2a	1	2a	2a	2a	1	2a	1	2a	2a	2b	2a	2a	2a	2a	2a	2a	1	2a	2a	2b	2b	1	(1)	9		
36.	1	1	2b	2b	2a	2b	1	2b	2b	1	2b	2b	2b	2b	1	1	1	2a	2a	2b	2a	2a	2a	2a	2a	1	2a	2a	2b	2b	1	(1)	11	
37.	2	1	2	1	1	2	2	2	2	1	2	2	1	2	2	2	1	1	1	2a	2a	2b	2a	2b	1	2b	2b	1	1	2a	2a	(1)	12	
38.	1	1	2	1	1	1	1	2	2	2	1	2	2	1	1	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2	1	2	1	2	2	2	(1)	17	
Φ ¹	18	17	12½	20	19	20	15	8	21	24	18	20	23	21	19	15½	18½	15	18	15½	18	19½	16	16	13	17	17	16	16	23				

Quoniam trium lectionum prima (13, 12) mendam petiae prioris ordinis, quam cum petia alterius ordinis plures codices a petia prioris ordinis descripti sponte correxerunt, exscribere videtur, duae autem proximiores (13, 114 et 14, 63) verba in petia prioris ordinis a correctore emendata postquam petia alterius ordinis iam descripta est, quae tamen plures amanuenses in codicibus a petia alterius ordinis descriptis et ipsi facillime emendaverunt.

PETIA 4

In locis infra scriptis quattuordecim codices a petia alterius ordinis descripti variam lectionem praebent, quae a lectione recensitionis italicae codicumque sedecim a petia prioris ordinis descriptorum discrepat:

[illegible]

In hac quarta petia codices a petia prioris ordinis descripti a lectione recensionis italicæ quam codices a petia alterius ordinis descripti retinent nusquam recedunt. Quin contra lectio codicum a petia alterius ordinis descriptorum a lectione codicum a petia prioris ordinis descriptorum, quæ et ipsa a lectione recensionis italicæ discrepat, orta esse aliquando videtur: in 16, 13, codices recensionis italicæ (praeter 2a, a recensione parisiensi contaminatus) recte scribunt « fortunæ », codices vero a petia prioris ordinis descripti varias lectiones praebent: « malæ », in quibusdam « malis », in aliis « malis » pro intellectui ordinem esse videtur, codices tandem a petia alterius ordinis descripti variant: lectionem « praeter » praebet 1, « forte » 2, a lectione codicum a petia prioris ordinis descriptorum, verbo « malæ » omissa, originem deduxisse videtur (codex vero 1a^o verbum emendatum « fortunam » praebet); eadem ratione in 16, 324, codices recensionis italicæ recte scribunt « ut », codices vero a petia prioris ordinis descripti varias lectiones praebent: « in » (praeter 16, quod verbum emendatum « ut » praebet), quod verbum corruptum omittunt codices a petia prioris ordinis descripti (praeter 1a^o quod verbum emendatum « ut » praebet). Proinde in hac petia certum adesse videtur petiam alterius ordinis a petia prioris ordinis descriptam esse.

Page 5

In locis infra scriptis sedecim codices e petia alterius ordinis pendentes variam lectionem praebent, quae a lectione recensitionis italicae codicumque quattuordecim a petia prioris ordinis descriptorum discrepat.

[illegible]

circulari circa eosdem. Manifestum enim quod si sequamur
 1100 b 5 fortunas, eundem felicem et rursus miserum dicemus
 multotiens, camaleonta quendam felicem annuntiantes
 et debiliter firmatum.

4 enim ALRtRp¹ *sec.m.* Rp² : *om.* Rp^{1,2} *pr.m.* Rp¹ 4 sequuntur RpT (*lin.* 141) ; sequitur
1 sequitur L¹Rt 6 camaleonta L¹Rt (*lin.* 145) : chamaleonta L¹ (=onta Pn) 6 annu-
tiantes T (*lin.* 147) : annutiantes L¹ *sec.m.* Rp³ annutiantes L¹R 7 annuntium ALRtRpT (*lin.*
148) : firmant Rp^{1,2} firmantum Rp²

1100 a 5 *Multae autem transmutationes* etc. Postquam Philo-
sophus ostendit quid esse felicitas, hic movet quan-
dam dubitationem de felicitate, utrum scilicet in
haec vita possit aliquis dici felix. Et circa hoc tria
a facit: primo ponit dubitationis motivum; secundo
ponit dubitationem, ibi: *Utrum igitur nullum alium*
hominem etc.; tertio ponit solutionem, ibi: *Vel*
fortunas quidem sequi etc. Dicit ergo primo quod
multae sunt transmutationes fortunae, raro enim
10 et in paucis stabilis est, et huiusmodi transmuta-
tiones fiunt omnibus modis, puta et de bono in
malum et de malo in bonum, quandoque quidem
secundum aliquid parvum, quandoque autem secun-
dum aliquid magnum, quandoque autem secundum
15 aliquid mediocriter se habens. Huiusmodi autem
mutationes fieri possunt secundum totam hominis
vitam, puta in adolescentia, iuventute vel senectute;
contingit enim quandoque quod aliquis, qui per
totam vitam suam habuit maximam abundantiam
20 exteriorum bonorum, in senectute incidat in maxi-
mas calamitates, sicut de Priamo narrat Homerus
in versibus heroicis. Nullus autem dicit eum esse
felicem qui talibus usus est bonis fortune et postea
25 finire miserabiliter, quia hoc ad augmentum miseriae
pertinere videtur quod aliquis de magna prosperitate
in magnam miseriam deveniat.

1100 a 10 Deinde cum dicit: *Utrum igitur nullum etc.*,
movet dubitationem intentam. Et primo proponit
quaestionem; secundo obicit ad eam, ibi: *Si autem*
30 *utique etc.* tertia excludit quandam responsionem,
ibi: *Si autem non dicimus etc.* Proponitur ergo primo
quaestio de opinione Solonis, qui fuit unus de

septem sapientibus et condidit Atheniensium leges; qui, considerans humanam vitam fortunae mutationibus esse obnoxiam, dixit quod nullus debet dici felix quandiu vivit, sed solum in fine vitae suae. Est ergo quaestio utrum, propter id quod accidit circa Priamum, nullus alius homo sit dicendus beatus quandiu vivit, sed secundum sententiam Solonis optimum est considerare finem vitae, si scilicet felicitas perseveret usque in finem, ut sic aliquis felix dicatur, vel non oporteat hoc observare.

Deinde cum dicit: *Si autem utique* etc., obicit ad
questionem praedictam improbando dictum Solon-
is. Si enim aliquis ita ponat sicut Solon dixit,
sequitur quod homo sit felix tunc quando moritur.
Sed hoc videtur inconueniens, et propter alias ra-
tiones, utputa quia mors est maximus defectus cum
felicitas sit summa perfectio, et iterum propter hoc
quod supra diximus quod felicitas est operatio quac-
dam; mortui autem non videntur habere operatio-
nem aliquam; non igitur possunt dici felices. Et
est notandum quod Philosophus non loquitur hic de
felicitate futurae vitae, sed de felicitate praesentis
vitae, utrum attribui possit homini dum vivit vel
solum in morte.

Deinde cum dicit: *Si autem non dicimus mortuum felitem* etc., excludit quandam responsem. Et hoc duabus rationibus, quarum secundam ponit ibi: *Sed revertendum ad prius quaesitum* etc. Circa primum duo facit: primo proponit responsem et improbat eam; secundo ex hoc movet quandam questionem, ibi: *Quaestioem autem et hanc trahunt* etc. Circa primum considerandum est quod praecedens Aristoteles

2 casu sit P³ Ph⁰ AoErW SZn to stahilis cons. cum Bu¹BoP⁶ Ed⁹ soc.m. O¹ As (P³W⁹W¹) liliis (vel tabulis)
 (L-Bg)BoP⁴ stabilibus P³ 27 (inventis) in praeu. Ph⁰P³ 25 peringere videtur m. P³ 32 Solonali /ro Solon saepius
 hic et postea habent mss. Salo et etiam Salomon 36 vixit vixit P³ 41 (in ad P³)

e Lin. r100 a 100. 2172 Lessen verbum *graculum*, p. 239¹; efferens; derivatum unum est ab herce, et accipitur pro autumis; Eustratus, p. 92, l. 81; O^r. i. 354-5; In ludicis autem dicitur de Priamo, hoc quidem proprium maiorem esse Homerum reliquis poetis qui de Priamo scriperunt in dictis exponens poetae; Altheus Lect. i. 340.
et exemplum de Priamo, de quo narratur in heroides, vellet in Homero, s.; Comm. p. 114 a. 29 Lin. r100 a 100.
r100 a 100. 29 Lin. r100 a 100. Aristoteles Pol. I, 6, 1256 b 34-35;
In 17, 1473 b 27 - 1474 b 28; Augustinus De do. Del XVIII 25 (Pl. ar. 582); (Aldo) Epist. lib. 1
verbum graculum, p. 239¹; «Solunum» proprium nomen unius de septem sapientibus; Eustratus, p. 92, 33; O^r. i. 357 b
«Solunum» proprium nomen unius de septem sapientibus; Altheus Lect. i. 340; e Solon iste fuit civis Atheniensis sapiens vir
tutuosus, qui per leges condidit constitutionem Athenarum; Aristoteles Ethica super. 12, 1449 b ad 31; e. 1.
magis, t. 30, p. 676). 30 Cap. 30, 1097 b 2 - 1098 a 7; 12, 1098 b 30 - 1099 a 7. 29 Lin. r100 a 100.
«Utrum felicitas sit secundum terminum vitae? Solunus. Concedimus quod felicitas civilis non sit secundum terminum vitae,
sed secundum finem. Sed hoc non excludimus quin felicitas contemplativa divina non sit in vita». 39 fin. 1200 a 100.

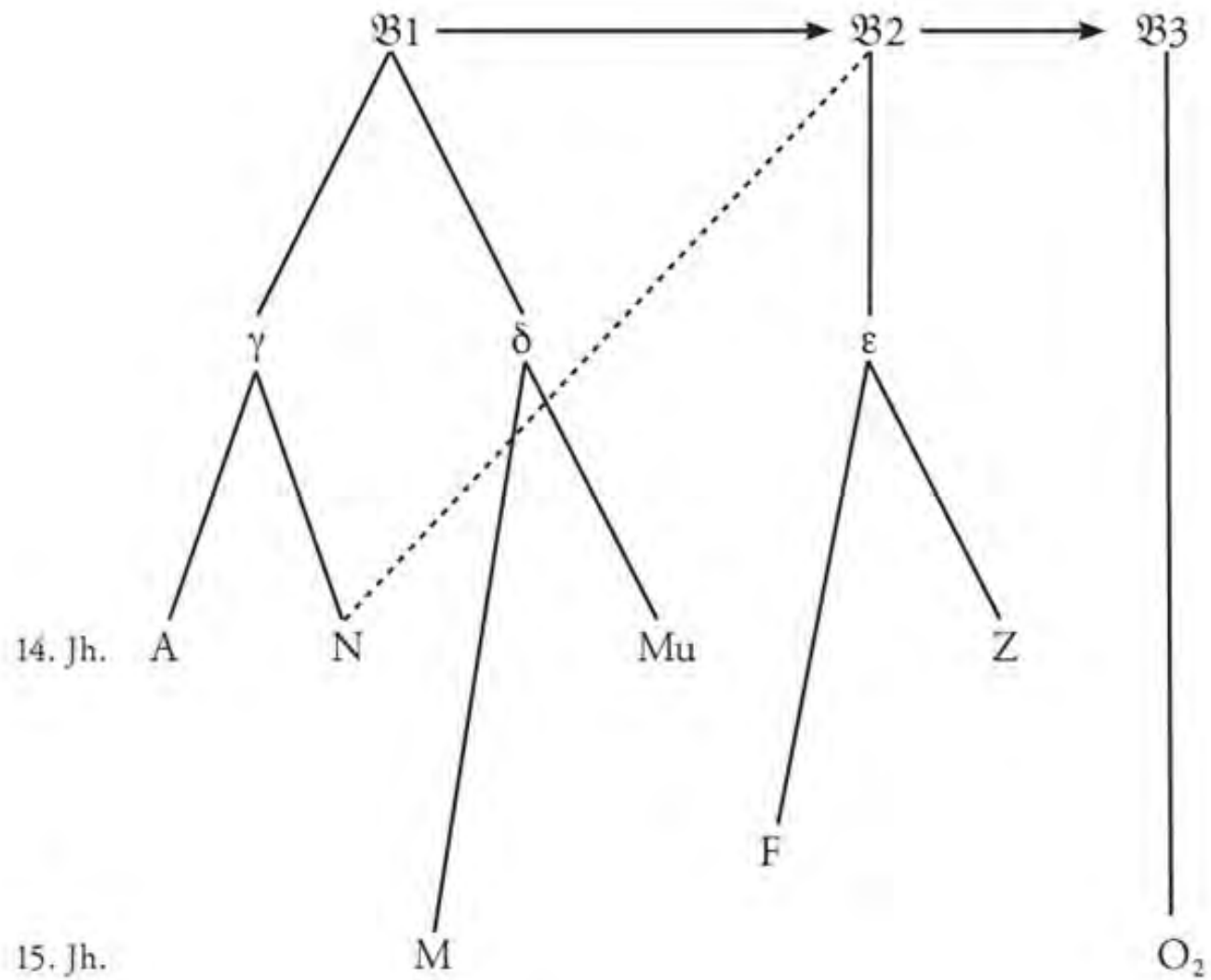
Reference:

- Sancti Thomae de Aquino *Sententia Libri Ethicorum*, vol. I (Praefatio – Libri I-III) ed. R.-A. Gauthier, Editio Leonina tom. XLVII, S. Sabina 1969.

c) Durandus of St. Pourçain, Commentary on the Sentences -> versions and revisions

- - size: Durand's commentary on the *Sentences* is huge. It comprises – if one takes the early Venetian printing of 1571 as a standard – 423 closely printed folio pages in double columns, which amounts to more than 4.000 printed pages without apparatus. -> 16 vols. (work in progress)
- - the case of Durandus of St. Pourcain (de S. Porciano): the three versions: A: 1307/8 – B: 1310/1 – C: 317-27
- - the complex transmission according to books: specific for each book (not one manuscript, which contains the entire commentary) -> 7-12 ms. per book

The „open“ stemma of Book II:

rum materialiter. *Sex enim* non sunt quinque et unum, set *semel sex* uel sex unitates: numerus enim non habet aliam materiam nisi | unitatem. Est enim *numerus multitudo ex unitatibus* collecta. Et eodem modo Deus | omnia immediate produceret, si uirtutem producendi aliis non communicasset.

[A17] Ad secundum dicendum quod non est simile de esse et agere, quia esse cause secunde, puta intelligentie uel corporis celestis, est immediatus effectus cause prime, que | est eius causa immediata non solum in fieri, set conseruando in esse. Et ideo causa secunda non esset, nisi causa prima ei immediate coexisteret. Set agere cause secunde non est immediatus effectus cause prime, et ideo non oportet quod Deus ad talem actionem immediate coagat.

Supponit etiam ratio unum dubium, scilicet quod oporteat Deum immediate coexistere omni creature quantum ad omnia que sunt in ea, quod forte non est uerum, set solum quoad illa que sunt immediate ab ipso. Hoc tamen non assero, cum primum sufficit ad soluendum rationem.

<QUESTIO QUINTA

VTRVM DEO COMPETAT AGERE PROPTER FINEM>

O₂11r [A1-B1] *Quinto* queritur utrum Deo competat agere propter finem.
Et uidetur quod non, quia omne agens propter finem uidetur mouens

218 Sex ... 219 unitates] Arist., *Metaph.*, V, 14, 1020b8

220 numerus ... collecta] cf. Boeth., *De arith.*, I, 3 (15,2-3); Isid. Hisp., *Etymol.*, III, 3, 1; Auic., *Metaph.*, III, 3 (114,31).

218 semel] solum O₁ 219 habet] debet DV 220 Est enim] cum eius DV
221 omnia immediate] inu. O₁ 223 secundum] secundam O₁ 225 que] quia DV
226 causa] cause O₁ | immediata] mediata DV sed s. u. corr. V immediata O₁
227 ei immediate] inu. O₁ 231 etiam] om. DV 232 coexistere] existere O₁
234 immediate] om. DV | cum primum] inu. DV | primum] om. O₁

3 Quinto...finem] Questiosecunda i. m. adu. M | Quinto] Secundo B | competat] competit O₂Z 4 Et] om. B | uidetur] esse add. M | mouens] et add. AMMuN post mouens ras. F

5 motum; finis enim mouet agentem et omnino appetibile mouet appetentem, ut dicitur XII *Metaphisice* et III *De anima*; set Deus agit immobilis existens; | ergo etc.

[A2-B2] Item si Deus ageret propter finem, aut propter finem qui est ipse, aut propter finem alium a se. Non propter finem qui est ipse, quia habito fine cessat actio propter finem; Deus autem semper se ipsum habet, ut sic loquamur; | numquam ergo propter se agit; nec propter finem alium a se, quia finis melior est hiis que sunt ad finem; Deo autem nichil potest esse melius; ergo etc.

[A3-B3] In contrarium est quod dicitur II *Metaphisice* quod omnis intellectus operatur alicuius causa; set Deus agit per intellectum, ut apparet ex I libro dist. 35; ergo operatur alicuius causa; set hec est ratio finis, scilicet cuius gratia fit aliquid; ergo etc.

[A4] Responsio. Dicunt quidam quod Deus agit propter finem qui est sua bonitas. Quod declarant sic: Duplex est finis: finis operis et finis operantis. Et differunt, quia finis operis est quandoque in alio quam in operante, sicut finis edificationis est domus, et uniuersaliter finis operationis est res operata,

[B4] Responsio. Questio ista potest intelligi dupliciter. Vno modo utrum Deus agat propter finem qui sit finis ipsius Dei agentis. Alio modo utrum agat propter finem qui sit finis actionis diuine et rei producte per eam.

Primo modo intelligendo questionem dicendum quod Deus

6 ut ... *Metaphisice*] cf. Arist., *Metaph.*, XII, 7, 1072a25-31

6 *De anima*] Arist., *De an.*, III, 15, 433b11

14 In ... 17 etc.] cf. Thom., *Super Sent.*, II, 1, 2, 1, sed contra 2 (45)

14 II *Metaphisice*] cf. Arist., *Metaph.*, II, 2, 994b16

16 ut ... 35] cf. supra, I, 35, 1, 5 (94ra)

18 quidam ... 40 tale] cf. Thom., *Super Sent.*, II, 1, 2, 1, sol. (45); cf. etiam Petr. de Tarant., *Super Sent.*, II, 1, 3, 1 (13a); Aeg. Rom., *Ord.*, II, 1, 2, 1, 2, resp. (79aA-B);

10 habito fine] habites ius DV 11 habet] om. sed antese ipsum i. m. suppl. V 17 fit] sit DV

19 propter] semper O₁ 21 declarant] declarat O₁ 22 finis] scilicet praen. O₁

5 omnino] omne O₂ omnino sed del. et i. m. omne scr. M 6 XII] II O₂ | III] II M 7 ergo] quare A 8 aut ... finem?] om. (hom.) O₂ 9 finem' alium] inu. Mu 10 finem] siue sed del. et i. m. corr. F | semper] om. Mu 11 loquamur] locamur O₂ 12 finem' alium] inu. Mu | melior est] inu. Mu | hiis] om. O₂ 13 ergo] quare FO₂Z 15 alicuius] an alienus legendum Z | causa] gratia sed exp. et s. u. corr. Mu | agit] operatur AFMMuNO₂ 16 apparet] patet A | dist. 35] om. N mu. Z 17 scilicet] om. Mu | fit aliquid] inu. O₂ | aliquid] aliquid M 18 Responsio] ex corr. i. m. M 21 ipse] om. A 23 sit] iter. O₂ 26 Primo] Vno O₂ | modo] om. Z 27 dicendum] est add. MMuN

ubicumque operatio transit
in materiam exteriorem. Finis
autem operantis est illud quod
principaliter intendit operans et
est semper in operante, sicut finis
domificatoris non est domus,
set utilitas quam domificator in-
tendit ex ea. Et horum duorum
finium primus reducitur ad se-
cundum. Finis enim operis, qui
est operatio, ut domus, ordinatur
ad finem operantis, qui est habi-
tare in domo uel aliquid tale.

[A5] Ex hoc sic arguitur: Vbicumque est finis operis, ibi est
dare finem operantis; set in omni actione diuina transeunte in
materiam exteriorem est aliquis finis, scilicet res operata | uel
producta; oportet ergo quod sit ibi aliquis alius finis operantis
qui sit in ipso operante. Hoc autem in Deo non est nisi sua bo-
nitas, propter quam agit quidquid agit, non ut ipsa acquiratur,
set ut communicetur, quia Deus non agit ex desiderio finis non
habiti, set ex amore finis habiti quem uult communicari et plu-
rificari quantum est possibile.

[A6] Hic autem uidetur esse duplex defectus. Primus de di-
stinctione que ponitur, scilicet quod alius est finis operis et alius
operantis. Hoc enim non uidetur, quia finis operantis uel est fi-
nis ipsius, ut res quedam est, puta Sortes uel Plato, et hoc modo
impossibile est in quacumque actione dare finem operantis, quia
nec res operata nec aliqua utilitas inde proueniens est illud ad
quod, sicut ad finem, ordinatur Sortes uel Plato, set magis e con-

non agit propter finem. Cuius
ratio est, quia finis est melior
hiis que sunt ad finem; sed Deo
nichil est melius; ergo Deus non
potest agere propter finem qui sit
finis ipsius agentis.

41 Vbicumque ... 49 possibile] cf. Thom., *Super Sent.*, II, 1, 2, 1, sol. (46); cf. etiam Aeg.
Rom., *Ord.*, II, 1, 2, 1, 2, resp. (79aC-D)

28 ubicumque] ubique *sed s.u. corr. V* 30 quod] *om. O₁* 32 operante] aperte *præm.*
sed del. O₁ | finis] *om. O₁* 37 operis] operationis *DV* 43 materiam] ipsam *O₁*
44 Oportet ergo] *inu. O₁* 48 uult] universaliter *O₁* 50 Hic ... defectus] Contra
i.m. adu. V 53 ipsius] eius *O₁*

28 agit] de *præm. sed del. F* | Cuius] *om. A* 29 quia] *om. A* | est melior] *inu.*
Mu 30 sunt] post finem *sed corr. M* 32 qui ... 33 agentis] *om. O₂*

uerso res | operata <uel> utilitas inde proueniens ordinatur ad
Sortem operantem sicut ad finem, ut postea magis patebit. Alio
modo dicitur finis operantis qui est ipsius inquantum operans,
et hoc modo non potest esse alius finis operis et operantis, quia
operans non est operans nisi operatione nec operatio est nisi
alicuius operantis. Ergo quod est finis operantis, inquantum
operans, est etiam finis operis uel operationis, ratione cuius di-
citur operans, et quod est finis operis est etiam finis operantis, et
numquam alius huius et alius illius, set unus et idem, et si sint
plures, uterque est finis operis et operantis ordine quodam, quia
unus est principalis, alius autem non, set est finis sub fine, ut
patet in exemplo adducto de domo et habitatione.

[A7] Quod autem nunc dictum est intelligendum est de fine
per se. Nam secundum accidens aliquid potest esse finis ope-
rantis, hoc est intentus ab operante, qui nullo modo est finis
operis per se, sicut astutus et calumpniosus edificat domum in
alieno solo ut proscribat, ad quod tamen opus secundum se non
ordinatur, set solum ex intentione operantis. Et hoc solum pot-
est esse in agentibus a proposito, in quibus agens potest sibi
uoluntarie finem prestiuere ad quem actio non ordinatur per
se. In pure | autem naturalibus non uideo quod habeat locum.

[A8] Secundus defectus uidetur esse in principali conclusione
que ponit quod Deus agit propter bonitatem suam, ut commu-
nicetur, quia idem non est finis sui ipsius; set Deum producere
creaturam et communicare ei bonitatem suam est realiter unum
et idem (productio enim effectus, non solum a Deo, uerum etiam
a quocumque agente, nichil aliud est quam quedam communica-
tio | forme agentis); ergo unum non est finis alterius.

57 uel] *suppl. om. DO₁V* 63 ratione cuius] remotius *O₁* 64 et ... est] est etiam *DV*
| operis] ratio *add. DV* | est] *om. O₁* | est etiam] *inu. V* 65 sint] sunt *O₁*
67 est] *om. O₁* 68 adducto] adducta *O₁* | habitatione] habitudine *O₁* 70 Nam]
finis *add. O₁* 72 sicut] *om. O₁* 73 solo] *om. sed i.m. solio suppl. D solio V* | pro-
scribat] *scr.* prescribat *DV* prescribit *O₁* 76 prestiuere] prostituere *D* | ordina-
tur] ordiatur *D* 77 habeat] habeant *O₁* 78 Secundus] autem *add. O₁* | uide-
tur] dicitur *O₁* | conclusione] *coni. cum P₂*: questione *DO₁V* 79 agit] agat *O₁*
82 etiam] est *D* 83 aliud] ad *O₁*

[A9] Dicendum est ergo, tenendo eandem conclusionem per alium modum, quod Deus agit propter finem qui est sua bonitas, non secundum se nec ut communicetur, set propter condecetiam eius. Primum pater, quia, cum Deus agat per uoluntatem, illud quod est ab eo propter aliud uolitum est ab eo propter aliud productum; set omne aliud a Deo est ab ipso uolitum * propter bonitatem suam; ergo quodlibet *aliud* a Deo est ab ipso productum propter bonitatem suam.

Maiores patet. Minor probatur, quia, sicut se habet *essentia* diuina ad intellectum diuinum, sic sua bonitas ad uoluntatem eius; set obiectum per se intellectus diuini est sua *essentia*, alia autem non, nisi quatinus eam *recipiunt* et in ea relucet; ergo obiectum uoluntatis diuine per se est eius bonitas tamquam propter se uolita, alia autem non, nisi propter eam et in ordine ad eam; *ideo etc.*

[A10] Secundum patet. Cum Deus agat per uoluntatem, cuius obiectum est bonum, oportet quod creatura uel productio crea-

[B5] Si autem intelligatur secundo modo, sic dicendum est quod Deus agit propter finem qui est sua bonitas, que est finis omnium actionum Dei et rerum per eas productarum. Quod patet sic:

[B6] Set hic est unum dubium. Cum enim finis sit propter se amatus, oportet quod sit illud cui bonum uolumus et non

98 obiectum ... 99 essentia] cf. supra, I, 35, 1, 8-12 (94ra-b)

93 ab eo] suppl. cum $\Phi_1 \Phi_2$: om. DV 95 ergo ... 96 suam] om. (hom.) V

85 intelligatur] intelligitur M 86 est] om. FZ 87 agit] agat O₂ 88 qui] que O₂ | que] qui AM 93 aliud] om. M 94 productum ... 95 uolitum] om. M | omne] om. A 95 uolitum] propter aliud, scilicet add. AFMuNO₂Z | propter] scilicet praem. M | ergo ... 96 suam] om. (hom.) MuN sed i. m. suppl. N | aliud] productum AFMuNO₂Z | a Deo] ab eo MO₂ 96 bonitatem suam] inu. A 97 patet] set add. FMMuNO₂Z | essentia] entitas B 99 diuini] dei AN | essentia] entitas siue essentia AFMuNO₂Z bonitas siue essentia Mu | autem] om. A | nisi] per add. sed exp. Mu 100 quatinus] secundum quod A quodquod F quod MN sed exp. et i. u. corr. N om. Mu in quantum Z | eam] in (sed exp.) ea M | eam ... relucet] in ea relucet et eam participant FO₂Z | recipiunt] participant AMMuN | uoluntatis] u. praem. sed exp. F 101 propter] per Mu 102 non] om. FMuO₂Z | ideo etc.] om. B 103 Set ... est] dubium i. m. adu. Mu | unum dubium] inu. O₂ 104 finis sit] inu. A 105 illud] id. A bonum add. sed exp. Mu 106 cui] cum O₂

ture a Deo preconciatur sub aliqua ratione boni: non sub ratione boni utilis, quia bonorum nostrorum non indiget (bonum enim utile <est> ad supplementum alicuius defectus, qui non potest esse in Deo); nec delectabilis, quia bonum delectabile, ut distinguitur contra utile et honestum, pertinet ad sensum; ergo sub ratione honesti. Honestum autem est quod condecet facientem maxime quando non est ad faciendum obligatus, sicut actus liberalitatis qui non est debitus, set gratuitus, maxime condecet diuitem habundantem; et secundum hunc modum condecet diuinam bonitatem, que est fecundissima, communicari creaturis in eorum productione, ita quod talis condecetia est causa propter quam res producuntur. Et sic est intelligendum quod dicitur Prou. 16: *Uniuer-*

bonum quod alii volumus, quia tale non amatur propter se, set propter illum cui tale bonum uolumus. Et similiter cum creatura ametur a Deo non propter se, set propter | bonitatem diuinam, oportet quod creatura sit bonum quod Deus uult sue bonitati. Hoc autem qualiter sit uerum, non clare apparet, quia nichil creatum uidetur cedere in bonum Dei.

[B7] Et dicendum ad hoc quod aliquid est bonum alterius dupliciter. Vno modo formaliter, sicut sanitas est bonum hominis, et sic nichil creatum potest esse bonum Dei. Alio modo est aliquid bonum alterius non formaliter, set quatinus est signum bonitatis formalis, et sic honor dicitur esse | bonum honorati, quatinus est signum reuerentie que debetur ratione bonitatis. Et hoc modo, cum creature re-

131 Prou. ... 133 Dominus] Prou., 16,4

107 preconciatur] con. cum $\Phi_1 \Phi_2$: producat DV 111 est] suppl. cum $\Phi_1 \Phi_2$: om. DV 119 quando] con. cum $\Phi_1 \Phi_2$: quod DV 122 gratuitus] con. cum $\Phi_1 \Phi_2$: genitus DV 128 causa] est DV sed exp. et i. m. causa scr. V 129 propter] eam add. DV sed exp. V

107 quod] om. sed i. u. suppl. N' 109 cui] cum O₂ | bonum] i. m. scr. N 110 Et similiter] dub. Z | similiter] simpliciter O₂ | cum creatura] om. Mu 112 se ... propter] om. O₂ | bonitatem diuinam] dub. Z 116 uerum] subiectum sed exp. et corr. N 117 cedere] tendere A dub. O₂ 119 Et] om. M 120 aliquid] aliquod O₂ | est] dicitur esse O₂ 122 sicut ... hominis] pat. Dei (124) transposuit AMN 124 est aliquid] inu. AMN 125 aliquid] om. A 126 quatinus] secundum quod AN quodquod FM quia Mu in quantum Z 127 bonitatis ... 129 signum] om. sed i. m. suppl. F 128 dicitur] debet O₂ | dicitur esse] est Mu | honorati] secundum rem quatinus add. N honorati O₂ 129 quatinus] secundum quod A quamquam dub. F quia MNZ sed del. et i. m. corr. N quod Mu in quantum O₂ | signum] bonum Mu 130 que] quod Mu 131 cum] om. sed i. m. suppl. M | representant] representant MO₂ presentent Mu

propter semetipsum operatus est Dominus; et illud Dyonisi quarto capitulo De diuinis nominibus quod diuina bonitas non dimisit eam sine germine esse, hoc est condecencia diuine bonitatis, nec propter hoc aliqua bonitas Deo acquiritur. Bonum enim honestum, quod est bonum uirtutis, consistit in interiore habitu uel actu, per actum autem exteriorem solum manifestatur. Similiter condecencia bonitatis diuine manifestatur in rerum productione de nouo, | que tamen quoad actum interiore sciendi et uolendi fuit in eo ab eterno. Nec intendo propter hoc ponere in deo liberalitatem secundum rationem propriam, que est uirtus moralis.

Sic igitur *patet quod* Deus agit *propter finem qui est *condecencia sue bonitatis*. *Quod* dictum est de Deo, *scilicet* quod agit propter se, *puto uerum esse de homine respectu eorum que producit per artem, quia omnis res artificialis habet rationem boni utilis, sicut scannum est utile ad sedendum, liber ad studendum, arma ad protegendum; | et sic de aliis. Ars enim est ad subueniendum defectibus na-

presentent diuinam bonitatem, creature sunt bonum a Deo uolitum et sunt bonum ipsius Dei modo quo dictum est.

133 Dyonisi ... 136 germine] ps.-Dionys., *De diu. nom.*, 4 (201d): transl. Sarraceni

136 eam] an eum cum $\mathfrak{P}_1\mathfrak{P}_2$ scrib.? 156 omnis res] res omnis inu. sed corr. V

133 a Deo] ad eo sed corr. Mu 153 igitur] ergo O_2 | patet quod] om. \mathfrak{B} | agit] quidquid agit add. \mathfrak{B} | qui] que N | condecencia ... 154 bonitatis] sua bonitas \mathfrak{B} 154 Quod¹] et sicut \mathfrak{B} | de Deo] deo sed s.u. corr. Mu | scilicet] am. \mathfrak{B} | quod²] quia N 155 puto] sic praem. AFMNO₂Z quod praem. Mu 156 artificialis] artificialiter O_2 157 ad¹] a sed s.u. corr. F | liber ... studendum] post protegendum O_2 | ad²] di add. sed exp. Mu | studendum] aliquid add. sed exp. Mu 158 defectibus] defectui sed s.u. corr. Mu defectibus O_2

ture, et ideo omnia artificialia fiunt propter | aliquam utilitatem quam 160 | ex eis consequimur. Bonum autem utile non potest habere rationem ultimi finis, set semper ordinatur ad ulterius bonum, quod per ipsum nobis acquiritur. Et ideo omnia artificialia finaliter ordinantur ad hominem, iuxta illud quod dicit Philosophus II Phisicorum loquens | de artificialibus, quod nos sumus quodammodo finis omnium, 165 aliter tamen quam Deus, quia homo factor est artificialium ad supplendum suam indigentiam, Deus uero factor est omnium propter suam condecenciam.

[A11-B8] Ad primum argumentum dicendum quod finis mouet agentem, illum dumtaxat qui de non uolente fit uolens, quod non est dicere de Deo, qui, etsi de nouo aliquid producat, non tamen *noua | uoluntate*, set eterna, et ideo mouet totaliter immobilis existens, et propter aliud, quia finis a Deo *propter se* uolitus non est aliud ab ipso *.

[A12-B9] Ad secundum dicendum quod Deus agit propter finem qui est ipse, *hoc est propter condecenciam sue bonitatis, ut dictum est*. Et quod dicitur habito fine cessat actio propter finem, intelligendum est *hoc* de proximo fine *actionis*, qui est res operata, quae producta cessat actio produciens, set non conseruans *. Potest etiam uerum esse de fine ultimo qui mediante re operata acquiritur, sicut est habitatio domus, quia tales actiones * sunt propter supplementum

163 Philosophus ... 164 omnium] Arist., *Phys.*, II, 2, 194a35: transl. uetus

159 fiunt] con. cum $\mathfrak{P}_1\mathfrak{P}_2$ sunt DV 161 ulterius] con. cum $\mathfrak{P}_1\mathfrak{P}_2$ ultimum DV 171 immobilis] immo D | et¹] non add. DV 175 quod] con. cum $\mathfrak{P}_1\mathfrak{P}_2$ quia DV

159 utilitatem] uoluntatem sed exp. et i.m. inf. corr. F^{ms} | quam] homo add. F (i.m.) O_2 Z 160 consequimur] assequimur N consequitur FO₂Z 161 semper] quod Mu | ordinatur] ordinatus O_2 | ulterius bonum] inu. Mu 162 omnia] om. A | ordinatur] ordinatur F 163 II] IV dub. Z | loquens ... 164 quod] om. Mu | nos sumus] inu. Mu 165 tamen] tamquam sed del. et i.m. corr. M | quam] om. sed i.m. suppl. N | factor est] inu. AFO₂Z | supplendum] supplendam Mu 166 uero] autem AMu enim M | factor est] inu. A | est] om. M uero sed exp. et corr. O_2 170 qui] om. A | de nouo] post aliquid AFMNO₂Z | noua uoluntate] inu. \mathfrak{B} 171 et²] non add. Mu 172 aliud¹] principaliter add. Mu | propter se] principaliter \mathfrak{B} | ipso] et ideo (ideo) idem NO₂ non mouet se ipsam add. \mathfrak{B} 174 hoc ... 175 est] om. \mathfrak{B} 175 quod] cum Mu | dicitur] quod add. AFMNO₂Z | cessat actio] cessatio (item alibi) O_2 176 est¹] iter. sed exp. N | hoc] om. \mathfrak{B} | actionis] operationis \mathfrak{B} 177 conseruans] nisi sint (sint) fuerit M dub. A) eadem add. \mathfrak{B} | etiam] autem M 178 uerum esse] inu. Mu | ultimo] om. AFMuNO₂Z | mediante] mediate Mu 179 est] hec A post domus O_2 | actiones] et (et) om. Mu | producta (producta) producte (Mu) per eas add. \mathfrak{B} | propter] om. A

Z57^{ua} alicuius indigentie quo adepti frustra manerent | actiones, set non est 180
uerum ubi actio est *perfecti agentis* quod *solum agit*, quia con-
decet suam *perfectionem*, sicut liberalis facit opus liberalitatis, quia
condecet eum, dato quod nichil aliud deberet sibi propter hoc euenire.

M198^{rb} [A13] Item, Deus agit prop- [B10] Et sic agit Deus ea que
ter finem proximum alium a se, agit in creaturis. 185
sicut est res operata que est ter-
minus operationis. Et quod dicitur
quod finis est melior hiis que
sunt ad finem, concedatur. Set
tunc dico quod agens secundum
illud quod est numquam ordina-
tur ad finem sue actionis, immo
uniuersaliter agens est prestan-
tior fine et prehabet in se finem
uirtute nisi sit id ipsum quod fi-
nis. Verum est tamen quod <fi-
nis> prestantior est actione agen-
tis que ad ipsum terminatur et
ordinatur.

180 actiones] scr.: adceptiones DV 181 actio] con. cum P₁P₂: creatio DV | quia]
quod V 182 sicut] sic V 196 finis] suppl. cum P₁P₂: om. DV

180 manerent] manerunt M dab. Z 181 perfecti agentis] agentis perfecti et nullo
(nullo) nullius Mu indigentis B | quod] et qui O₂ | solum agit] inu. B | quia] quod
O₂Z | condecet] ex corr. M cum decet FZ decet O₂ 182 perfectionem] bonitatem
B | liberalis] ex corr. M libera uel A | liberalitatis] libertatis O₂ 183 condecet] ex
corr. M cum decet Z comp. F | eum] quod Z | sibi] om. A | euenire] Item Deus
agit propter finem proximum alium a se, sicut est res operata, que est terminus operationis.
Et quod dicitur quod finis melior est hiis que sunt ad finem, concedatur. Set tunc dico
quod agens, secundum illud quod est, numquam ordinatur ad finem sue actionis, immo
uniuersaliter agens est prestantior fine et prehabet in se finem uirtute, nisi sit ad ipsum quod
finis. Verum est tamen quod finis prestantior est actione agentis que ad ipsum terminatur et
ordinatur add. M 186 etiam] et O₂ 187 Set ... finis] iter. Mu 189 set] ideo
dab. Mu 190 producit] producant O | herbas] om. O₂ 191 hominem] homines
O₂ 192 cum] tunc O₂ | dicitur] om. sed s.u. suppl. F | est melior] inu. M
193 que] qui O₂ 195 aliquem] aliquam Z 196 acta] facta FO₂ sed exp. et corr.
F 197 aliam] aliquam Mu | creatam] creatura Z | meliorem] melior est MO₂
199 sit melior] inu. Z 200 quod] propter Z | aliquid] aliquid Mu ad praem sed
del. O₂ | sit] om. sed s.u. suppl. F

«DISTINCTIO SECUNDA

QUESTIO PRIMA

VTRUM IN EUO SIT SUCCESSIO

[A1] De angelica itaque natura. [B1] Tertio queritur de euo et Mu123^m
5 Circa distinctionem istam que- primo utrum in euo | sit succes- M199^v
ritur de duobus, scilicet de euo | sio. Et uidetur quod sic.

et de celo empyreo. De euo que-
runtur duo: primo utrum in euo
sit successio; secundo utrum sit
10 unum eum mensura omnium
euiteriorum.

Ad primum sic proceditur: Vi-
detur quod in euo sit successio.

Illud quod potest deficere ab esse non habet simul totum suum esse;
15 quod enim ab esse deficit non habet totum | esse quod habere potuit: F91^v
potuit enim plus esse; set angelus, cuius mensura est eum, potest deficere
ab esse per subtractionem | influentie diuine; ergo non habet simul to- V166^v
tum suum esse; set eum, ut dictum est, est mensura esse angeli; ergo etc.

[A2-B2] Item si in euo non *est* successio, idem est angelo fuisse et
20 fore; set Deus non potest facere angelum non fuisse; | ergo nec *possit* Z58^{ra}
facere ipsum non fore; hoc autem est falsum; ergo etc.

4 De ... natura] Lomb., Sent., II, 2, 1 (336,12)

12 Videtur ... 18 etc.] Aeg. Rom., Report., II, 18 (222,3-4)

19 Item ... 21 etc.] Ioh. Paris., Super Sent., II, 2, 5 (48,8-11); Aeg. Rom., Report., II, 18
(222,5-8); cf. etiam Rich. de Mediau., Quaest. disp., 22 (V69ra); Super Sent., II, 2, 3, 1

8 primo] om. V 20 non] suppl. cum P₁P₂: om. DV 21 falsum] est add. D

4 Tertio ... 5 successio] Questio tertia i.m. adn. M | Tertio ... et] Circa materiam de euo
queritur O₂ 6 Et] om. FNO₂ 14 non] ex corr. M | simul ... suum] totum esse suum
simul Mu | totum suum] inu. M | esse] om. sed i.m. suppl. F 15 potuit] non praem.
sed exp. Mu 16 set] et sed i.m. sed corr. Z | cuius] iter. O₂ | mensura est] men-
surare O₂ | potest deficere] inu. M 17 influentie] intellectue O₂ | simul] om. AN
18 dictum] dicendum M | est] om. MN sed i.m. suppl. N | esse] om. A 19 non]
om. Mu | est] esset B | est] esset AFO₂Z | angelo] angelum FO₂Z 20 fore] esse
add. Z | ergo] Nota de nunc stante in fine huius columpne i.m. sup. add. Z^o | nec] non
AMMuNO₂ | possit] posset B 21 facere ipsum] inu. Mu | autem] om. M |
est falsum] inu. MN

Reference:

- Durandi de Sancto Porciano *Scriptum super IV Libros Sententiarum*, Distinctiones 1-5 libri secundi, ed. F. Retucci (RTPM-Bibliotheca 10.2.1.), Leuven – Paris – Walpole 2012.
- Durand of Saint-Pourçain and His *Sentences* Commentary. Historical, Philosophical, and Theological Issues, edd. A. Speer, F. Retucci, T. Jeschke, G. Guldentops (RTPM-Bibliotheca 9), Leuven – Paris – Walpole 2014 (see in particular the articles of A. Speer and F. Retucci).

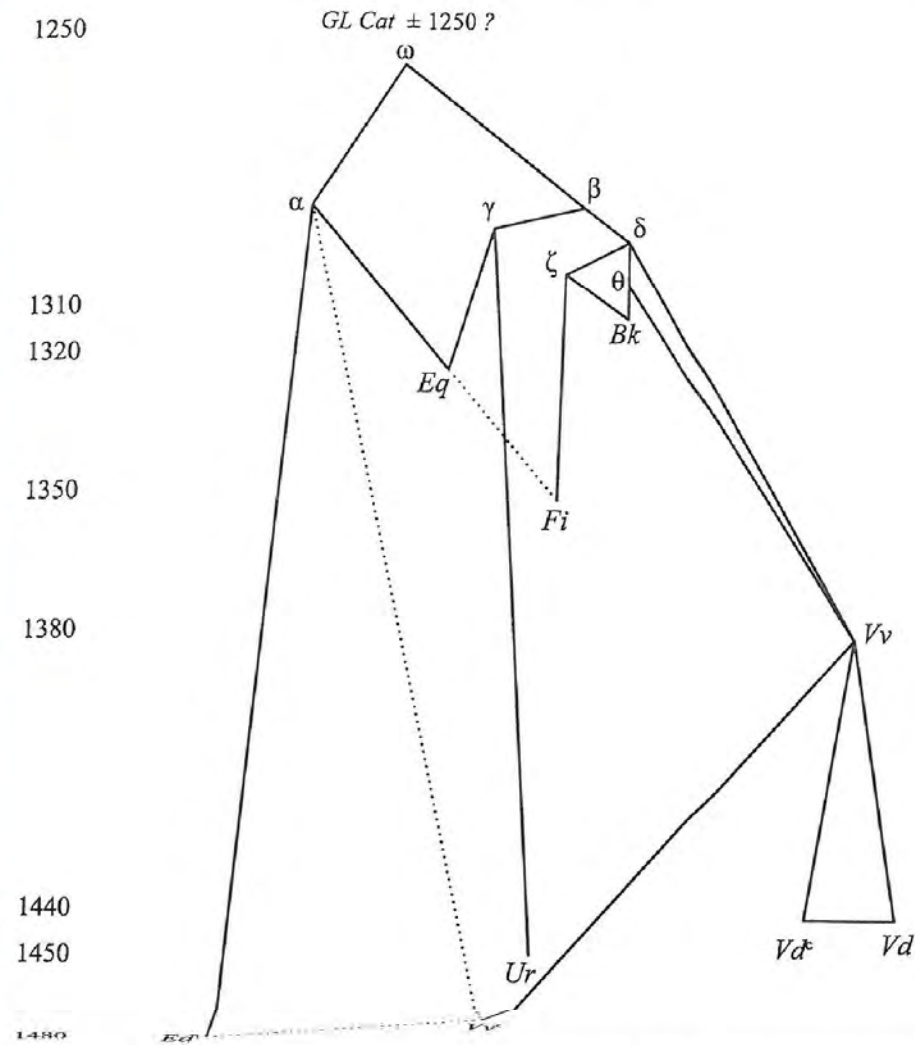
d) Averroes / Ibn Rušd

-> multilingual hermeneutical levels

- Averroes as the “commentator” of the “philosophus”
- three languages: Arabic – Hebrew – Latin
- three types of commentaries: first/short commentaries (epitomai) – middle commentaries – long commentaries, which contain the previous tradition from the late ancient (Greek) commentators onwards
- the many translators: partly known, partly anonymous

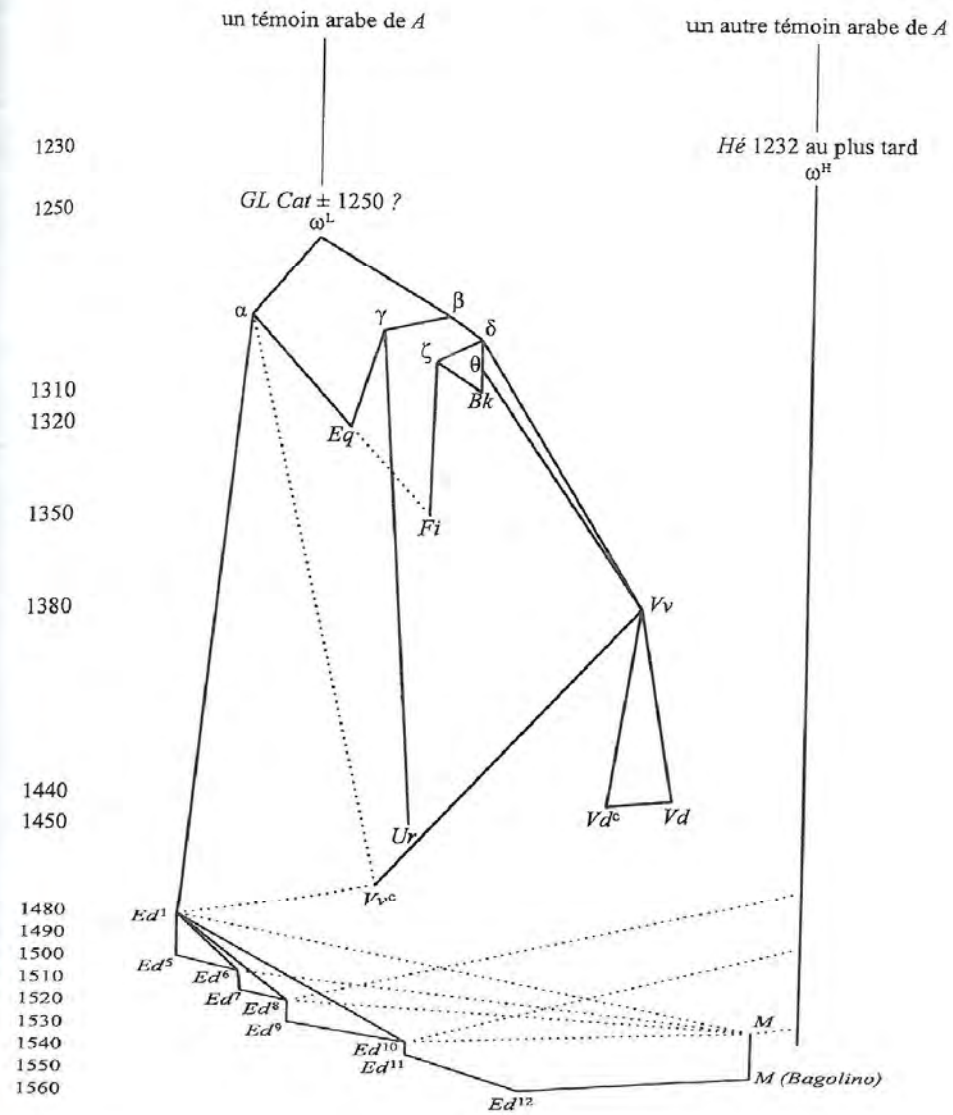
three editions of the *logica vetus*

- Commentum medium super libro Peri Hermeneias Aristotelis. Translatio Wilhelmo de Luna attributa
- **Commentum medium super libro Praedicamentorum Aristotelis. Translatio Wilhelmo de Luna adscripta**
- Commentum medium super libro Porphyrii. Translatio Wilhelmo de Luna adscripta

Le résultat des efforts de Nicoletto toutefois est loin d'être parfait. Des nombreuses lacunes déparent encore *Ed*¹ et plusieurs passages sont des remaniements⁴⁹. D'où les nombreuses modifications, parfois substantielles, introduites dans les rééditions de *Ed*¹ et notables à partir de *Ed*⁶. Quelle est leur provenance? Il convient maintenant de l'examiner, en vue de l'intégration de ces rééditions dans la représentation d'ensemble de la tradition du texte.

⁴⁹ Cf. *supra*, pp. 86-87*.

Bo 14
Bu 84
Jf 13

1

PARS SECVNDA

[17] Et hec pars diuiditur in sex diuisiones. In diuisione prima rememoratur predicamenti substantie; in secunda predicamenti quantitatis; in tertia predicamenti relationis; in quarta predicamenti qualitatis; in quinta predicamenti agere et pati; in sexta predicamenti positionis et quando et ubi et habere.

Bo 15
Jf 15

Diuisio prima

[18] Et huius diuisionis XIII sunt differentie. In prima docet quod substantia est duorum modorum, prima scilicet et secunda, et rememoratur uniuscuiusque ipsarum. In secunda docet quid sint ipse substantie secunde. In tertia instruit quod substantiarum secundarum (et sunt ille que dicuntur de subiecto) proprium est quod nomen ipsarum et diffinitio ipsarum predicatur de subiecto ipsarum, et quod illud non inuenitur in

1-21 secunda - quam Bk 7vb 24-40

1 Pars secunda Ed¹ + uniuersalis huius libri Eq: secunda (2a FiUr) post hec pars (cf. infra 2) Ur ζ (cf. 155*, 158* et 160*) 2 pars] om. Eq sex] + alias Fi diuisiones] dñs Bk diuisione prima] inv. Ed¹ 2-3 rememoratur] -rat Fi 3 quantitatis] -late Bk 4-5 relationis - predicamenti²] hom. om. Ed¹ 4 qualitatis] qualita Bk: def. Ed¹ 5 quinta] + rememoratur omnes differentias Eq (cf. infra 9-10): def. Ed¹ positionis] ubi Vv (cf. infra 6) 6 et¹ Ed¹] om. mss ubi et habere] ubi et agere Ur: habere et positionis Vv (cf. supra adn. ad 5 positionis) 7 Diuisio prima Ed¹] om. mss 8-9 substantia... duorum modorum] duorum modorum... substantia Eq 9 et² (Vv⁶)] om. Vv rememoratur] memo- Ed¹ 10 uniuscuiusque] unicuique Fi ipsarum Ed¹] ipso- Eq ζ; + uel ipsarum Ur: + ipsorum Vv sed del. Vv⁶ (n.) sint] om. γ θ 11 instruit] -situit Fi substantiarum secundarum] inv. ζ et] om. Fi 12 proprium] semper (semper Vv⁶) proprium Vv⁶Ed¹ ipsarum] ipsorum Eq 12-13 et diffinitio ipsarum] hom. om. Eq 13 ipsarum¹] earum Ed¹: def. Eq ipsarum²] ipso- Eq illud] uel Bk non] + etiam Ur inuenitur] -nit Fi

2 prima = Bu Jf Bof: ما (ejus) Bo 8 huius diuisionis] القسم فيه (in hac diuisione) A 8-9 substantia = Bof Bud Bush Jém: الحرام (substantie sunt) A 9 prima] prime (pl.) A scilicet] om. A secunda] secunde (pl.) A 10 ipse] om. A

3 in: comme dans la mention des quatre diuisiones qui suivent, GLCat explicite ici un élément sous-entendu dans le référent arabe; cf. en revanche l. 2 «In (diuisione prima)», où le référent de «in» est explicite en A.

10 ipsarum: à propos de la variante «ipsarum uel ipsarum» (Ūr), cf. supra, n. [7] 41 denotant.

illis que sunt in subiecto, que sunt accidentia. In quarta docet quod omne quod est post substantiam primam indiget in esse suo substantia prima.

In quinta docet quod species ex substantiis secundis dignior est ut sit substantia quam genus, et substantie prime, que sunt indiuidua, digniores sunt in hoc quam species; et quod causa in hoc est consimilis, scilicet in hoc quod sit indiuiduum dignius nomine substantie quam species, et species quam genus. In sexta instruit quod substantiarum secundarum que sunt in ordine uno, non est alia dignior ut sit substantia quam alia, et sic etiam primarum. In septima docet modum secundum quem digne sunt species inuente in hoc predicamento et genera ut nominentur substantie secunde (et sunt predicata de subiecto absque predicatis in subiecto

21-54 alia² - secunde Bk 8ra 1-27

14 sunt²] dicuntur Ed¹ accidentia] determinate (det¹) Eq In Ed¹] Et in mss 15 in] om. Fi suo] sua Ur 16 species ex substantiis secundis] ex (in Fi) secundis substantiis species ζ dignior + s.l. prior scripsi] dignior Vv⁶Ed¹: prior cett sed del. Vv⁶ (n.) 17 substantia] -tie Eq prime] om. Eq 17-18 digniores sunt] inv. ζ 18 consimilis] quasi similis Ed¹ 19 sit... dignius nomine substantie + s.l. [sit]... uerius nominatur substantia scripsi] sit... dignius nomine substantie Vv⁶Ed¹: sit... uerius nominatur substantia Ur δ: sunt... uere nominantur substantie Eq (n.) 20 substantiarum secundarum] inv. γ FiVv 21 que sunt] inv. Ur in] om. γ alia + s.l. una scripsi] alia γ δ: una Vv⁶Ed¹ (n.) 22 primarum] + substantiarum Eq septima] 7 Vv: prima Bk 23 in] et in Eq δ (sed et del. Vv⁶) predicamento] -menti Eq: p Bk et] s.l. Bk: uel Ur genera (Vv⁶)] -rum Va 24 absque] + lb'e Bk predicatis Ed¹] p Bk: -to cett

14 sunt¹] قال (dicuntur) A 15 post] سوى (preter) A substantiam primam] substantias primas A substantia prima] substantiis primis A 17 indiuidua] الجواهر (substantie) A

16 dignior + s.l. prior: A = l'élatif «awlā» = «plus convenable», «plus digne»; l'équivalent «dignior» en est attesté plusieurs fois en GLCat (cf. Lexique I, racine 480), mais «prior» est ici la leçon de tous les mss (hormis Vv⁶ qui biffe et substitue «dignior»); voir aussi infra, n. [23] 91.

19 dignius nomine substantie + s.l. uerius nominatur substantia: l'expression «dignius nomine substantie» rend plus littéralement le référent arabe et est appuyée par six passages parallèles (cf. [23] 102 et 113; [24] 116-117, 119-120, 121; [31] 229); la formule superposée est toutefois celle qu'atteste ou appuie l'ensemble des mss (hormis Vv⁶ qui lui préfère l'autre formule); à propos de «uerius» (A = «ahaqq»), noter que l'équivalence «haqiqi» = «uerius» est solidement attestée en GLCat (cf. Lexique I, racine 112).

21 alia + s.l. una: A «ba'd (... ba'd)»; pour le référent «ba'd... ba'd», l'équivalent «alius... alius» n'est proposé au singulier qu'ici, où il est concurrencé par un autre équivalent bien attesté en GLCat «unus... alius» (cf. Lexique I, racine 49). La leçon «alia... alia» est toutefois celle de la tradition manuscrite (hormis Vv⁶).

24 absque predicatis in subiecto: A «dūna l-mahmūlati fī mawdū'in» = «(les species et les genera qui sont predicata de subiecto) sans être predicata in subiecto».

est quod non habet contrarium, et quod in hac proprietate non communi-
 35 cat ei aliud predicamentorum. In tredecima docet quod ex proprietatibus
 huius predicamenti est quod non recipit minus neque plus, et quod alia
 predicamenta recipiunt ea. In quartadecima docet quod dignior proprie-
 tatum predicamenti substantie est quod recipit contraria; et disputat ad
 hoc et soluit dubitationem accidentem in hoc.

Jé 17 40

Sermo in substantia

Differentia prima

[19] Dixit. Et substantiarum duo sunt modi: prime et secunde; substan-
 tia namque disposita secundum quod est prima (et ipsa est dicta sub-

43 quod *Eq* 37vb 1

34 est] *del. Vv* (cf. *adn. sup.*) et] *vel Ur* non²] *om. 6* 35 aliud] aliquod *Eq* 3
*Ed*¹ predicamentorum] + aliorum *Ed*¹ tredecima] *ij (pro 13^a) Bk* docet + *s.l.* probat
scripsi] docet *Ed*¹: probat *mss (n.)* quod] *om. Eq* 36 est] *om. Eq* 37-38 pro-
 prietatum] -prieta *Fi* 38 predicamenti] -cat] *Ur* est *VvEd*¹] *om. cett* recipit] -piat
Eq ad + *de s.l. scripsi*] ad *Ed*¹: *de mss (n.)* 39 et] *om. EqBk* soluit] solum *Eq*:
sol ut Bk accidentem] antem *Bk* in + *s.l. super scripsi*] in *Ed*¹: super *γ FiVv*: sint
Bk (n.) 40 Sermo in substantia *Ed*¹] *om. mss* 41 Differentia prima *EqEd*¹] *om. cett*
 42 Dixit *Ed*¹] *om. mss* Et substantiarum *Ed*¹] Substantiarum 6: Substantiarum
Ur: Istarum *Eq* 43 secundum *scripsi cum Ur*] *om. cett* prima] prior *Ur* est²] et *Eq*

34 quod in hac proprietate] *فيها خاصية... (quod ipsa est proprietas in qua) A* non² =
Bof Bol: قد (iam) *A* 36 neque] *و (et) A* 40-41 Sermo in substantia ante Differentia
 prima = *Bol Jém*: Sermo in substantia post Differentia prima *A*: القول في الجواهر (Sermo in
 substantiis) ante Differentia prima *Boc* 41 Differentia prima = *Bu Jé Boc Bof*: الفصل 1 (Differentia 1) *Bo*

35 docet + *s.l.* probat: *A* «yu'arrifu»; cf. *supra*, n. [18] 33.

38 ad + *s.l.* de: *A* «li-»; «ad» en est un des équivalents bien attestés en *GLCat*, au
 contraire de «de» qui nulle part ailleurs ne correspond à «li-» (cf. *Lexique* I, racine 388);
 ici toutefois «de» est la leçon de tous les *mss* (sans retouche de *Vv*) et convient au sens
 du passage.

39 in + *s.l.* super: *A* «fi»; «in» en est l'équivalent le plus fréquent en *GLCat*, au
 contraire de «super», dont c'est l'unique correspondance avec «fi» (cf. *Lexique* I, racine
 346); à part *Bk*, qui l'appuie par la variante «sint», la leçon «super» est celle de tous les
mss (sans retouche de *Vv*); elle donne un sens acceptable au passage.

43 disposita secundum quod: *A* «al-mawšuf bi-annahū» = «[la substantia] caracté-
 risée par le fait qu'elle est», «ayant comme attribut le fait qu'elle est». Conformément à
 l'usage réitéré de «dispositio» comme équivalent du substantif «šifa» (= «caractéris-
 tique», «attribut») (cf. *Lexique* I, racine 468), *GLCat* utilise le verbe «disponere» et le

stantia secundum ueritatem et anterioritatem), est singulare substantie
 45 cuius precessit designatio, scilicet quod non dicitur de subiecto neque est
 in subiecto; uerbi gratia homo cui innuitur et equus cui innuitur.

Differentia secunda

Bo 18
Bu 87

[20] Et ille namque in quibus dicitur quod ipse sunt substantie secunde,
 sunt species in quibus inueniuntur singularia secundum modum similitu-

44 anterioritatem] animositatem et *Eq* singulare (*Vv*) post substantie 3: singule
Vv substantie] -tia *Fi* 45 precessit] possibilis sit *Ur* designatio] rememoratio
 designatio *Ur* scilicet] + ut *Fi* de] *om. Eq* subiecto] substantie *Eq* neque
 (*Vv*) non *Vd* 46 uerbi gratia] + ut *UrVv (n.)* homo] aliquis homo *Eq* cui¹ -
 innuitur] *om. Eq* cui² (*Vv*) enim *BkVd*: *def. Eq* innuitur¹] + hic *Ed*¹: inuenitur *Fi*:
def. Eq (n.) cui² (*Vv*) enim *Vd*: *def. Eq* innuitur²] + hic *VvEd*¹: inuenitur *Fi*: *def.*
Eq (n.) 47 Differentia secunda *Ed*¹] *om. mss* 48 Et] *om. EqEd*¹ namque] quidem
Bk: *om. Fi* substantie secunde] *inv. 3* secunde (2^a *Vv*)] *om. Vv*

46 homo] هذا (iste) *praem. A* 47 Differentia secunda = *Bu Boc Jém*: ب (2) *Bo*: الثاني
 (secunda, sc. differentia) *Jé Bof* 48 in quibus] de quibus

participe «dispositus, -a, -um» pour traduire les autres termes appartenant à la même
 racine (*w-š-f*): c'est le cas notamment des verbes «wušifa» (= «être caractérisé»; en [21]
 74; [42] 98; [44] 112; [44] 113; [44] 114; [45] 121; [48] 153) et «ittasafa» (= «être
 caractérisé», «avoir pour caractéristique»; en [32] 264; [70] 80, [74] 126; [91] 46; [98]
 165); c'est le cas aussi des participes «mawšuf» (= «caractérisé»; non seulement dans
 l'occurrence en cause ici mais aussi en [105] 33) et de «muttasif» (= «caractérisé»,
 «ayant pour caractéristique»; en [29] 213; [65] 21; [71] 86; [72] 95; [91] 43; [93] 77;
 [99] 178).

46 uerbi gratia: alors qu'en [7] 41, à propos de «denotant», le ms. *Ur* partageait la
 variante «demonstrant» avec les *mss (Eq)Bk*, ce ms. *Ur* rejoint ici sur la variante «ut» le
 ms. *Vv*: dépendrait-il donc aussi ça et là de 0? Noter toutefois que «ut» est la leçon de
 Boèce et de l'*ed. composita* en *AL* 2a 13; cf. *AL* I 1-5: p. 7, l. 12 = Boèce; p. 49, l. 1 =
ed. composita; Guillaume de Moerbeke retient ici «ueluti»; *ibid.*, p. 87, l. 10.

46 innuitur¹⁻²: *A* «mušār ilayhi» = «cui innuitur», mais aussi «demonstratus»
 (cf. *Lexique* I, racine 237). Plusieurs passages peuvent être traduits littéralement: «hic
 (fiste)... cui innuitur» (cf. [24] 118; [24] 121; [40] 76; [47] 146; [60] 187-188); dans
 ces passages «hic» correspond à un référent arabe propre. Ici cependant, «hic» ne fait
 que doubler «cui innuitur»: ce doit être une glose qui ajoute une indication démon-
 strative.

49-50 secundum modum similitudinis: *A* = «alā ḡihatin šābihatin» = «selon un mode
 semblable». La traduction de *GLCat* peut être rapprochée du référent arabe tel que livré
 en *Boc* (علي جهة شبه), mais selon une des deux possibilités de lire celui-ci, à savoir «alā
 ḡihati tašabbuhin» = «selon le mode d'imitation» (l'autre lecture de *Boc* serait: «alā
 ḡihatin tušbihu» = «selon un mode qui ressemble»). Le caractère un peu embarrassé de
 la traduction latine (= «secundum modum similitudinis inuentionis» au lieu de «secun-
 dum modum similem inuentionis») laisse supposer que le traducteur a eu sous les yeux un
 référent arabe différent de celui diffusé par les éditions.

I. Lexique arabo-latin

- 1 ' *alif* (= lettre): 1 (= nombre): 1
- 2 ' *abadan*: semper: 4
- 3 ' *atā bi-*: afferre (+ accusatif): 2
- 4 ' *min aḡl*: propter: 2
min aḡl anna: propterea quod: 2
- 5 ' *aḥad*: aliquis: 4; primus: 1; unus, -a, -um: 53; [unusquisque], unumquodque: 1
aḥada 'ašara: undecim: 1; XI (= nombre): 1
sa'ala aḥad: queri: 1
- 6 ' *aḥaḍa*: accipere, -pi: 9; dirigere: 1; incipere: 1
uḥiḍa: capi: 4; inueniri: 1
aḥḍ: directio: 1
ma'ḥūḍ: [acceptus], -a: 2
- 7 ' *āḥar*: alius, -a, -ud: 38; alter, -ra, -rum: 7; reliquus: 2; et alius: 1
šay' āḥar: [alius], -ud: 1
āḥir: finis: 1; [ultimus], -um: 1
bi-āḥira: postea: 1
muta'āḥḥir: posterior, -ius: 9; sequi: 1
- 8 ' *id*: cum: 18; nom: 1; postquam: 1; quia: 2; quod: 1; quoniam: 2
- 9 ' *idā* (+... fa-): cum: 60; postquam: 3; quando: 1; quod: 1; si: 1
- 10 ' *fa-idān/ fa-... idān*: ergo: 4
- 11 ' *ta'addā*: tristari: 1
an yata'addā: quod tristatur + s.l. tristari: 1
- 12 ' *arḍ*: terra: 1
- 13 ' *Aristū*: Aristotiles: 3
- 14 ' *uṣṭuquṣ*: elementum: 1
- 15 ' *aṣl*: principium: 1
aṣlan: omnino: 3; penitus: 3
- 16 ' *Aflātūn*: Plato: 1
- 17 ' *illā*: nisi: 22; si non: 1
illā an: nisi: 3
illā anna: sed: 1
illā annahū: et: 1

II. Lexique latino-arabe

- a, praep.** ♦ a/ ab: bi- [1] 3; [32] 258 (36) 'an [25] 134; [29] 215; [37] 31; [37] 37; [46] 133; [69] 69; [69] 72; [71] 86; [71] 89; [71] 90; [72] 96; [72] 98; [75] 138; [78] 167; [96] 112; [96] 113; [107] 25 (308) fi [72] 108 (346) li- [3] 19; [5] 31; [107] 27; [108] 6; [109] 25; [109] 30 (388) min [5] 32; [5] 33; [11] 69; [11] 70; [29] 212; [43] 108; [46] 134; [46] 135; [49] 14; [53] 71; [54] 97; [56] 129; [56] 131; [64] 239; [65] 22; [72] 99; [78] 155; [78] 156 (2 x); [78] 158 (2 x); [78] 162; [78] 163; [78] 164; [78] 168; [78] 169; [80] 187; [86] 5; [91] 43; [91] 45; [91] 52; [96] 107; [96] 108; [96] 110; [96] 114; [96] 116; [96] 122; [96] 124; [96] 130; [97] 139 (425) ♦ a principio: awwalan [49] 29 (30) ♦ [alius], -ud a/ ab: ġayr [34] 16; [42] 101; [43] 107; [61] 202; [81] 204; [99] 171 (322) ♦ [derivati], -e (+ s.l. [denominati], -e) a nominibus: muštaqq laḥā l-ism [50] 51 (231; 388; 208) ♦ ei + s.l. ab eo: 'anhu [25] 133n. (308)
- ablatio** ♦ ablatio: irtifā' [56] 135; [56] 136; [58] 168 (178)
- absoluo** ♦ absolute: bi-iṭlāq [18] 28; [106] 3; [107] 27 (36; 272) 'alā l-iṭlāq [18] 26; [102] 214; [110] 32 (2 x) (303; 272) ♦ dici absolute/ absolute dici: inṭalaqa [65] 15; [65] 16 (272) inṭilāq [65] 16 (272)
- absque** ♦ absque: dūna [18] 24 (156) ♦ absque + s.l. sine: dūna [21] 67n. (156) ♦ absque eo quod: min ġayr an [63] 236; [92] 65; [97] 152 (425; 322; 23)
- abstraho** ♦ [exspoliatus], -a + s.l. [abstractus], -a: muġarrad [78] 158 (75)
- accidentalis** ♦ accidentalis: 'araḍi [62] 214; [62] 216 (289)
- accido, -ere (cado)** ♦ accidens: āfa [69] 69n. (29) 'araḍa [18] 39; [46] 141; [72] 109; [88] 17 (289) 'araḍ [1] 11; [2] 4; [2] 5; [8] 47; [9] 54; [11] 67; [11] 70; [18] 14; [18] 25; [18] 28; [18] 29; [21] 62; [22] 89; [23] 105; [27] 170; [27] 174; [40] 73; [48] 157; [54] 78 (289) 'ārid [56] 126; [72] 102; [73] 115 (289) ittafaqa [55] 113 (474) ♦ accidere: ḥadaṭa [16] 104; [16] 109 (98) 'araḍa [46] 142; [49] 23; [60] 184; [60] 185; [65] 30; [73] 120; [82] 221; [82] 223 (289) kāna 'ārid [73] 117 (385; 289) ittafaqa [21] 66; [27] 158; [29] 207; [61] 208; [90] 35 (474)
- accipio** ♦ [acceptus], -a: ma'ḥūd [54] 96; [78] 158 (6) ♦ accipere, -pi: aḥḍa [37] 27; [39] 53; [49] 8; [49] 11; [49] 17; [54] 83; [55] 108; [55] 122; [80] 187 (6)
- accumbo** ♦ accubitus: idtiġā' [50] 48n.; [86] 6 (259) ♦ accumbens: muḍṭaġi' [86] 6 (259)
- acquiro** ♦ acquirere: taḥṣil [1] 2 (110)
- actio** ♦ actio: 'amal [40] 77; [40] 79; [40] 81 (306) fi'l [32] 244 (337)
- actus, us** ♦ actus: fi'l [59] 177; [59] 178 (337)
- ad** ♦ ad: ilā [22] 88; [25] 138; [25] 139; [42] 94; [42] 95; [43] 105; [43] 107; [43] 109; [44] 113; [49] 29; [50] 40; [50] 41; [50] 42; [50] 45; [53] 72; [54] 77; [54] 82; [55] 111; [55] 115;

The Averroes-project at the Thomas-Institut

- The Academy-project: *Averroes (Ibn Rušd) and the Arabic, Hebrew, and Latin Reception of Aristotelian Natural Philosophy*
- The *Digital Averroes Research Environment* (DARE)

DARE: <http://dare.uni-koeln.de/>

Reference:

- Averroes Latinus, *Commentum medium super libro Praedicamentorum Aristotelis. Translatio Wilhelmo de Luna adscripta* edidit R. Hissette ; Apparatu arabo-latino supplementoque adnotationum instruxit A. Bertolacci ; Lexica confecerunt R. Hissette et A. Bertolacci ; commendatione auxit L.J. Bataillon (†), consilio et auctoritate academiae scientiarum artiumque Rhenano-Guestphalicae (Averrois Opera, Series B: Averroes Latinus, XI), Lovanii, Peeters, 2010.

What I will do ...

1. The aim of this talk
2. What makes “scientific” text corpora special?
3. What are the overall problems with digital editions of „scientific“ texts?
4. Four case studies
5. **What has to be done?**

- a) Medieval philology
- b) digital tools
- c) printed vs. / and digital
- d) doing science